

Blažek, Václav

Nádoby určené k pití v indoevropském slovníku

Linguistica Brunensia. 2014, vol. 62, iss. 1, pp. 67-76

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130122>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Václav Blažek

NÁDOBY URČENÉ K PITÍ V INDOEVROPSKÉM SLOVNÍKU

ABSTRACT

A purpse of the present study is to map main semantic strategies in designations of vessels for drinking in the Indo-European languages. A choice of this specific semantic field was motivated by the fact that vessels represent a cultural phenomenon connected with borrowing, frequently mediated by a trade. Determination of the loan-vectors allow us to map the most probable trajectories of the trade routes even for periods before any historical records.

In the study a minilexicon of 20 terms is analysed. In 15 cases it was possible to determine a semantic motivation: “to drink”, “to make full, contain”, “a pointy formed vessel similar to a horn”, “to carve, cut out”, “hollow”, “glossy/shining”, “to weave”, “to hang”, “to bake”. Very frequent is a semantic connection between “vessel” and “skull” as well as “vessel” and “belly”. From 20 terms discussed here there are 13 attested in Slavic, but only two of them are inherited formations, while remaining 11 terms were borrowed.

KEYWORDS

Indo-European; lexicon; semantic motivation; vessel-names; borrowing.

Cílem této etymologicko-semasiologické studie je zmapovat hlavní motivační přístupy při pojmenování nádob určených k pití v indoevropských jazycích. Výběr tohoto specifického sémantického pole vychází z předpokladu, že jde o navýsost kulturní záležitost spojenou často s přejímáním, které zprostředkovával především obchod. Určení vektorů výpůjček tak dovoluje zmapovat nejpravděpodobnější trajektorie obchodních tras i pro období bez historických záznamů. Takto obecněji pojatá studie je připravena posloužit i jako metodologické východisko pro dílčí etymologické analýzy věnované jednotlivým indoevropským větvím.

V indoevropském prajazyce lze rekonstruovat několik názvů nádob. Těch, které byly určeny především k pití, je však velmi málo. Následující minilexikon se

zaměřuje především na terminologii nádob v indoevropských jazycích Evropy, ale ani indoíránské jazyky nezůstávají stranou. V jednotlivých heslech jsou sdruženy výrazy buď společně zděděné z indoevropského prajazyka nebo termíny, které se objevují v jediném jazyce, odkud se šíří přejímáním. Názvy nádob patří k nejtypičtějším kulturním termínům, a tak by neměly překvapit poměrně dlouhé řetězce výpůjček. K rozlišení výpůjček od výrazů zděděných slouží standardní nástroje historicko-srovnávací jazykovědy, především historická fonetika. Např. stsev. *koppr*, stang. *cuppe* > ang. *cup*, sthn. *kopf* „nádoba k pití“ > něm. *Kopf* „hlava“ musí být výpůjčky ze střlat. *cuppa* (#7), neboť latinskému *c-* [*k*] (< ie. **k-*) odpovídá v germánských jazycích regulérně *h-*, a nikoliv *k-/c-*, sr. v našem spisku ř. κύμψη „nádoba určená k pití, miska, nádržka“; střir. *comm* „nádoba, hrnec“, bret. *komm* „koryto, žlab“, oproti něm. *Humpe(n)* „korbel, pohár“ (#6). Pokud je brán zřetel i na materiální stránku objektů, jejichž pojmenování je podrobováno etymologické analýze, tj. v případě nádob jde např. o materiál a techniku, které jim daly vzniknout, mluvíme o lingvistické archeologii, popř. v širším smyslu o lingvistické paleontologii, která zahrnuje i abstraktnější činnosti a procesy. V tradici německé historické lingvistiky se zavedl obrat *Wörter und Sachen*, doslova „slova a věci“, který takto jednoduše říká, že v historickém zkoumání slovní zásoby kteréhokoliv jazyka nelze slova oddělovat od objektů, které pojmenovávají.

A. Z pozdního indoevropského prajazyka lze odvodit následující termíny:

1. *poH₃-tl-om > *pōtlom

Lat. *pōculum* „nádoba určená k pití“ má přesnou obdobu ve véd. *pātram* „nádoba, nádržka, číše, pohár“ (EWAI II, 119). Téhož původu je ř. ποτήρ „pohár k pití“ (*pH₃-tēr). Základem je ie. sloveso **peH₃(i)-* „pít“, které je doloženo ve většině větví: véd. *pībati* „pije“, *wakhi pōv-* „pít“; arm. *ampem* „piji“; het. *pāsi* „hltá“; ř. πίνω, aiol. πώνω „piji“, perf. πέπωκα; stalb. *pīi* „pije“; lat. *bibō-ere* „pít“, *pōtus* „pití, nápoj“; gal. *ibetis* „pijte!“, stir. *ebait* „píjí“ (*pībonti); prus. *poūt* „pít“, lit. *puotà* „pitka“; stsl. *pijo* : *piti* „pít“ (EWAI II, 113–14; LIV 462–63; Mallory & Adams 2006, 240; Pokorný 1959, 839–40).

2. **kol-/*k_l-*

Véd. *kalása-* „džbán, hrnec, číše, pohár“ : ?ř. κύλιξ „pohár, šálek k pití“, lat. *calix* „hluboká miska, pohár, kalich“ (EWAI I, 321). Může být utvořeno od kořene, který je zachován v skt. *kalilá-* „naplněný (čím), plný (čeho)“. Neregulérní *-u-* v řeckém slově se snad objevuje pod vlivem κύλα pl. „(vydlabané) prohlubně“ (sr. Frisk II, 46–47), může však jít o zcela jiné kulturní slovo¹. Lat. slovo je přejato do stir. *cailech*,

1 Základ **kuli-* označující různé druhy nádob se objevuje v řadě ie. jazyků: skt. *kulya-* n. „schránka či nádoba pro kosti“ [MBh I, 150] a / nebo *kulija-* n. „druh nádoby“ [Kaus.], „druh míry“ [Pāṇ.], klín. luv. ^{DUG}*kullita-* „nádoba (pro med či olej)“ (Melchert 1993, 106; Tischler 2001, 83); toch. B *kwaljiye* „druh nádoby“ (Adams 2013, 253).

stang. *calic*, sthn. *kelih*, střhn. *kelich*, něm. *kelch*, střhn. > stč. *kalich/kelich*, pol. *kielich*, sln. *kę'lih* aj. (Buck 1949, 349; Machek 1968, 236).

2a. **kl̥-p-/*kel-p-*

Ř. *κάλη* „džbán“, *κάλπος* . *ποτηρίου εἶδος*, tj. „druh poháru k pití“ (Frisk I, 767–68) : stir. *cilornn*, *cilurn* „vědro, kbelík“, velš. *celwrn* „džber na mléko“, bret. *kelorn* „kbelík“ (**kelpurno-*; viz Pokorný 1959, 555). Může jít o tentýž kořen jako v předchozím případě, rozšířený o *-p-*, ve kterém lze patrně vidět stopu slovesa **peH₃-* „pít“.

3. **ĥorn-/*ĥrn-*

Střir., korn., bret. *corn* „roh k pití“; stsev. *horn* „roh“, též „roh určený k pití“; v tomto významu se slovo objevuje už ve starorunovém nápise na zlatém picím rohu z Gallehusu z doby kolem roku 400 po Kr.:

ek hlewagastiz holtijaz horna tawido
„já Hlewagastiz Holtijovec [tento] roh jsem vyhotovil“

Keltská i germánská slova jsou utvořena od ie. slova pro „roh“, které je doloženo např. v lat. *cornū* „roh“, ale též „nádoba ve tvaru rohu“ (Pokorný 1959, 576; de Vaan 2008, 110, 137: **ĥr-* „roh jako materiál“, **ĥrn-* „jednotlivý roh“, **ĥerH₂-* kol. „to, co tvoří vrchol“ = „hlava“, **ĥer(H₂)u-* „mající rohy“ = „rohaté zvíře“ = „jelen“).

4. **kaũĥo-*

Véd. *kóša-* „nádoba pro přípravu sómy, nádržka, sud; bedna“, khot. *kūsa-* „nádoba; objemová míra“; ř. *καῦκος* „pohár“; lat. *caucum* id.; střir. *cúach* „mísa, pohár“, velš. *cawg* „mísa“ : lit. *káušas* „lebka“, lot. *kaũss* „lebka, nádoba, miska“ (EWAI I, 403–04; Frisk I, 802; Mann 1984–87, 481).

B. Další jména nádob určených k pití jsou omezena už jen na jedinou větev, ale s příbuzenstvím v dalších větvích s jinou sémantikou. Termíny se nezřídka rozšířily řetězovým přejímáním.

5. **teĥs-to-/tā-*

Av. *tašta-* „pohár, mísa“, pers. *tašt* „mísa, miska, talířek“ je utvořeno od slovesa doloženého v av. *taš-* „vyřezat, vyrobit“, které má obdobu ve véd. *takṣ-* „vyrobit“, lat. *texere* „plést, budovat, konstruovat“, č. *tesat*. Podobně může být utvořeno lat. *testa* „hliněná nádoba, dlaždice, skořápka“ (Pokorný 1959, 1058; Mallory & Adams 2006, 240). Za pozornost stojí, že románské kontinuanty lat. *testa* mají význam „hlava“: fr. *tête*, kat. *testa* „hlava“, prov. *testa* „hlava, skořápka ořechu“ > it. *testa* „hlava“ aj. (Meyer-Lübke 1935, #8682).

Na druhé straně, z pers. *tašt* přes jeho arabskou adaptaci *tās* „mistička“ se slovo dostává do západoevropských jazyků: it. *tazza* „šálek, hrníček“, fr. *tasse*, něm. *Tasse* id. (Kluge 1999, 816).

6. **k^(h)umb^(h)*-

Ř. *κύμβη* „nádoba určená k pití, miska, nádržka“ (Nikander, *Alexipharmaca*, 2. st. př. Kr.; Athenaios, 3.-2. st. po Kr.), kypr. dial. *κύββα* : véd. *kumbhá-*, av. *xumba-* „hrnec“, pers. *xum* „džbán“; střir. *comm* „nádoba, hrnec“, bret. *komm* „koryto, žlab“; něm. *Humpe(n)* „korbel, pohár“ (Frisk II, 48; Kluge 1999, 387–88; Huld & Adams 1997, 443; Mallory & Adams 2006, 239). Řecké a indoíránské formy nemohou být promítnuty do společného ie. východiska, nezbyvá než předpokládat nezávislé přejetí z více méně společného zdroje. Tím může být západosemitská forma *qubbaʿ-(*at-*), rekonstruovaná na základě ugar. *qbʿ* „nádoba k pití, pohár“, fén. *qbʿ*, hebr. *qubbaʿaʿ* id., aram. *qbʿʿ* id. Disimilace **-bb-* > *-mb-* má analogii v jiných řeckých semitismech: *τύμπανον* ~ aram. *tuppā* nebo *λαμπάς*, -άδος ~ aram. *lappīdā*, hebr. *lappīd* (Rosóľ 2013, 53–54). Do řečtiny mohlo slovo proniknout z jazyka fénického, zatímco do indoíránských jazyků z aramejštiny, jednoho z úředních jazyků Perské říše, jehož písmo stálo u zrodu jak indického slabičného písma bráhmí, tak konsonatických písem středooíránských (středoperského, sogdského aj.).

7. **kūp-*

Ř. *κύπελλον* „velký pohár určený k pití“ [Ilias] : lat. *cūpa* „sud, bečka“, skt. *kūpa-* „dutina, jáma, díra, pramen“, vedle pozdní ř. glosy lexikografa Hesychia *κύπη* . *τρύγλη*, tj. „dutina; jeskyně“ (Frisk II, 51). Ze středolatinšské varianty *cuppa* je přejato it. *coppa*, fr. *coupe*, šp. *copa*, rum. *cupă*, nř. *κούπα*, stir. *copp*, *copán*, velš. *cwpan*, bret. *kop*; stsev. *kopp*, stang. *cuppe* > ang. *cup*, sthn. *kopf* „nádoba k pití“ > něm. *Kopf* „hlava“ (Buck 1949, 348–49). Ze střhn. *kopfel* „pohárek“ pochází č. *koflík* (Rejzek 2001, 283). Není vyloučeno, že pozdně doložené ř. *κύπη* „dutina; jeskyně“ je třeba oddělit od slova *κύπελλον* „velký pohár určený k pití“, známého už z Iliady. Přijmeme-li vnitřní rekonstrukci *kupeslon, nabízí se lákavé řešení v podobě výpůjčky ze semitského pramene typu ugar. *kpsln* „nádoba či objemová míra tekutin“. Samo ugaritské slovo má zřejmě původ v hurritském slovese *kapp-* „naplnit“ (DUL 453).

8. **stig-*

Gót. *stikls* „pohár, číše, sklenice“, sthn. *stehhal* „sklenice“; původnější význam má stsev. *stikill* „špičatý konec rohu určeného k pití“, stang. *sticel*, sthn. *stichill* „osten, bodec“, vše z ie. kořene *(*s*)*teig-* „bodat“, sr. ř. *στίζω* id. (Pokorny 1959, 1016; Wodtko, NIL 660–61). Gótské slovo je pramenem psł. *stǫklo „sklo“ > csl. *stǫklo* „sklo“, sr. stsl. *stǫklǫnica* „sklenice“, bulh. *stǫklǫ* „sklo“, sch. *stǫklo* „sklo, (skleněné) nádobí“, sln. *stǫkl`o* id., slk., č. *sklo*, stč. *stko* „sklo“, hluž. & dluž. *šklo* „mísa“, pol. *szkło*, ukr. *sklo*, r. *stekló* „sklo“ (Pronk-Tiethoff 2013, 146–47).

9. *g^hloso-

Stang. *glæs*, stsas., sthn. *glas*, něm. *Glas* „sklo; sklenice“ odráží germ. **glasa-* < **g^hlós-* so-, zatímco stsev. *gler* „sklo, sklenice“ pochází z germ. **glaza-* < **g^hlosó-*. Stang. *glær* „jantar, pryskyřice“, sřtdn. *glār* „pryskyřice“ představují zdložený stupeň **glēza-* < **g^hlēsó-*. Tutéž formu lze identifikovat v latinizovaném přepisu *glēsum*, kterým měli Aistové, obyvatelé východního Pobaltí, označovat „jantar“ (Tacitus, *Germania* §45 – viz Příloha). Aistům je zpravidla přisuzován baltický původ, ale slovo *glēsum* představuje s největší pravděpodobností latinskou adaptaci germánského, patrně gótského slova. V 1. st. po Kr. zprostředkovávali obchod s jantarem mezi Římem a východním Pobaltím právě východní Germáni. Lot. *glīsis* & *glīse* „jantar“ prozrazuje svým *ī* namísto regulérní střídnice *ē* východogermánský, nejspíše gótský, původ (ME I, 627). Naproti tomu lot. *glāze*, stejně jako est. (k)lāž „sklo, sklenice určená k pití“, představují pozdní přejímky střdn. *glas* (ME I, 624). Ve skandinávských jazycích se příbuzné slovo skrývá ve stsev. *glāsa* „zdobit se něčím třpytivým“ (Holthausen 1963, 132; Kluge 1999, 326). Z hlediska slovtvorného není germ. **glasa-*/**glaza-* „sklo, sklenice“ utvořeno od **glēza-* „jantar“, ale spíše naopak. Východisko bývá hledáno v germ. **gladsa-*, utvořeném z adj. **glada-* „hladký; zářící“ (Pokorny 1959, 432), nebo ve slovese **glōwan-* „žhnout“ (Kroonen 2013, 180, 182; Pronk-Tiethoff 2013, 190–91).

10. *plōkt-skā

Stsev. *flaska* „láhev“, stang. *flasce*, sthn. *flasca*, něm. *Flasche*; odtud č. *flaška*. Pgerm. východisko *flaskō je zřejmě utvořeno od slovesa *flehtanan „plést“ > sthn. *flehtan*, něm. *flechten*, stsev. *flétta* id., sr. gót. *flahta* „cop“; dále lat. *plectere*, č. *plést* aj. Je-li tato etymologie správná, naznačuje, že primárně šlo o nádobu upletenou nejspíše z proutí, posléze patrně proutí posloužilo jako vnější ochranná vrstva nádoby křehčí podstaty, tedy i nádoby ze skla (Kluge 1999, 270–71).

11. *pōdo-

Lit. *puodelis* & *puodukas* „šálek, pohárek“ jsou zdobněliny z *pūodas* „hrnec“, lot. *puōds*, jimž je příbuzno stsev. *fat*, stang. *fæt*, ang. *vat*, sthn. *faz*, střhn. *vaz* „nádobá“, něm. *Fass* id. Základem je význam „to, co pojme“, sr. něm. *fassen* „pojmout“ (Buck 1949, 341; Kluge 1999, 251).

12. *kib-

(a) Psl. *čъбанъ > stsl. *чъбанъ* „nádobá, džbán“, bulh. dial. *čvānica* „nádobá na víno“, sch. *čvān* id., ukr. dial. *čvan* „nádobá na tekutiny“; vedle forem s *-b-*: bulh. dial. *džiban*, sch. (d)žbān, slk., č. *džbán*, kašub. *zbon*, pol., br., ukr. *dzban*, ukr., r. *žban* „nádobá, džbán“ (ESJS 2, 120).

(b) Psl. *čъбрь „džber“ > bulh. *čābār*, *čebār*, sch. *čābar*, sln. *čebēr*, slk. *čbara*, (d)žbar, stč. *čber*, č. *džber*, hluž. *čwor*, pol. *ceber*, odtud ukr. *ceber*, r. *cebař* (Machek 1968, 138). Příbuzno je lit. *kibiras* „vědro, džber“, lot. *ciba* „kulatá dřevěná nádobá“, vše zřejmě

od slovesa, které je doloženo v lit. *kibti* „zůstat viset“, *kibėti* „viset“ (ESJS 2, 120). Nádoby by tedy byly pojmenovány podle toho, že se zavěšovaly.

13. **g^hrniko-*,

Psl. **g^hrnъcъ* „hrnec“ (sch. *grnac*, č. *hrnec*, hluž. *hornc*, dluž. *gjarńc*, r. *gornéc* aj.) je utvořeno z psl. **g^hrnъ* „pec (tavicí či hrnčířská), výheň“, které je doloženo přímo ve východoslovanských jazycích: rsl. *g^hrnъ* „kotel, kovářská výheň, pec“, r. dial. *gornó* „pec k vypalování cihel či hrnčířských výrobků“, br. *harno*, *hurno* „hrnčířská pec“. Utvořeno je stejně jako lat. *furnus* „pec“ a véd. *ghṛṇá-* „žár“ < **g^hrnō-*, od slovesa **g^her-* „pálit, hořet“ (ESJS 4, 209–10; Machek 1968, 184). Slovanský „hrnec“ tedy znamená nádobu explicitně vypálenou v hrnčířské peci.

C. Zvláště proanalyzujeme zbývající názvy nádob určených k pití, rozšířené ve slovanských jazycích. Vesměs jde o přejímky z jiných ie. větví nebo dokonce neindoevropských jazyků.

14. Stsl. *čāša* „číše, kalich, pohár“, bulh. *čāša*, mak. *čāša*, sch. *čāša*, sln. *čāša*, slk. *čāša*, č. *číše*, plb. *coso* „číše“, pol. *czasza*, ukr., br., r. *čāša* „mísa, velký pohár k pití“ < psl. *čāša (ESSJ 4, 30–31; ESJS 2, 99) je přejato z íránského pramene; výchozí praformu lze rekonstruovat v podobě *čāšā, sr. khot. *cāša* „míra pro kapaliny“ : sogd. čš- „ochutnávat“, pčš- „pít“, čš^{ntk} „nápoj“, pašto č(ə)šəl „(vy)pít, pohlit“, írán. > arm. *čāšak* „pohár“; skt. *cāṣaka-* „pohár“ (Bailey 1979, 101; ESIJ 2, 235–38; KEWA I, 380). Prus. *kiosī* „pohár“ je slovanského původu.

15. Psl. *lagy, gen. *lagъve > rsl. *lagva*, *lagvica* „pohár“, sch. *lāgav* „sud“, sln. *lāgav* „láhev“, č. *láhev*, hluž. *łahaj*, dluž. *łągwe* „láhev“, pol. *łagiew* „pohár“, r. *lagónka* „džbán na mléko“ < zgerm. **lāgel(l)ō-*: sthn. *lāgel(l)a* „sud na tekutiny“, *lāgel(la)* „láhev“, dial. *lagen*, střhn. *lāgel(e)*, *lægel(e)*, něm. *Lāgel*, *Legel* „malý sud“, střniz. *lagel(e)*, *legel(e)* < lat. *lagoena*, *lagōna* „láhev s úzkým hrdlem a širokým tělem“ < ř. *λάγυνος* „plochá láhev“, též „míra“ [Aristoteles, *Fragmenta* 457, 4. st. př. Kr.] (Machek 1968, 317; Kluge 1999, 499; Beekes 2010, 820; Pronk-Tiethoff 2013, 114). Další případné zdroje etymologické slovníky řečtiny už neuvádějí. Nabízejí se tyto západosemitské formy: ugar. *lg*, hebr. *lōg* „objemová míra tekutin (1/6 litru)“ [Lv 14:10,12,15,21,24], střebr. pl. *lōggīm*, samar. *lag*, aram. *lōggā*, syr. *lagg^{tā}* „malá miska“, též „míra tekutin“ (HAL 520; Klein 1987, 293, 294). Řecké -*ōv*- může být vysvětleno jako adaptace semitského deminutivního sufixu *-*ān-*, který se v hebrejštině a aramejštině regulérně mění na -*ōn-*, např. hebr. *ʔišōn* „zornička“, doslova „mužiček“, syr. *b^rōnā* „synek“, nsyr. *īālūnā* „chlapeček“ (Brockelmann 1908, 394–95).

16. Č. & slk. *pohár*, pol. *puhar*, ukr. *póhar* jsou přejaty z maď. *pohár*; to má původ ve sthn. *pechari* (& *behhari* > něm. *Becher*), odkud pochází i sln. *péhar*, sch.

pēhār (Machek 1968, 468). Sthn. formy představují adaptaci střlat. *picārium* & *bicārium* „nádoba k pití“. Téhož původu je ang. *beaker*, zatímco ang. *pitcher* přišlo prostřednictvím stfr. *pichier* ze střlat. *picārium*. Střlat. slovo samo vzniklo adaptací ř. βίκος „džbán na víno; mísa, ze které se pije“ [Hérodotos; 5. st. př. Kr.] (Buck 1949, 348), které je zřejmě přejato z egypt. *b3k.t* „nádoba na olej, používaná jako míra objemu“ [od Staré říše], z *b3k* „olivovník“ [od Staré říše], „olivový olej“ [od Střední říše] (Frisk I, 237; Beekes 2010, 215; Wb. I, 423–24).

17. Č. *šálek* je adaptací něm. *Schale* „miska“; dále sr. střhn. *schāl(e)*, sthn. *scāla*, stsas. *skāla*, stsev. *skāla* „miska k pití; miska vah“ < germ. *skælō; vše patrně od ie. kořene **skel-* „štípat“, sr. lit. *skėlti* „štípat“ (Buck 1949, 349; Kluge 1999, 710; Pokorny 1959, 923–27; Kroonen 2013, 443).

18. Sch. *fildžān*, pol. *filiżanka* „kalíšek, pohárek, šálek“ je prostřednictvím nř. φιλτζάνι, φλιτζάνι přejato z tur. *fincan*, *filcan* „pohár“ (Buck 1949, 348–49), jež je samo adaptací arab. *fiṅṅān* „pohár, šálek na kávu“ (AED 805).

19. Pol. *czarka* „pohárek“, *czara* „mísa k pití“ < str. *čara* (už r. 1151), r. *čára*, *čárka*, ukr., br. *čára* „sklenice“ představují turkické výpůjčky, sr. tatar. *čara* „velká číše“ (Vasmer IV, 316; Buck 1949, 349).

20. R. *stakán*, dial. *stokán*, str. *dostokanъ* (r. 1356) je turkického původu, sr. čaghataj. *tostakan* „dřevěná miska“, kazaš. *tustayan* „sklenice, naběračka“ (Vasmer III, 743).

Závěr

Mezi 20 analyzovanými termíny označujícími nádoby určené (převážně) k pití lze s větší či menší pravděpodobností určit primární sémantickou motivaci v 15 případech. Jde o tyto motivy: „pít“ (##1, 14), „naplnit; pojmout“ (##2, 11), „zašpičatělá forma nádoby podobná rohu“ (##3, 8), „vyřezat“ apod. (##5, 17), „dutina“ (#7), „hladký/zářící“ (#9), „plést“ (#10), „zavěsit“ (#12), „vypálit“ (#13). „Sklo“ jako materiál bylo užito s velkou pravděpodobností v případě gót. *stikls* (#8) a germ. **glasa-*/**glaza-* (#9). Souvislost s „lebkou“ připomínají etymony 4, 5, 7; v případech 5 & 7 jde o významový posun „nádoba“ → „lebka“, nejasná je situace v #4. Dalšími částmi těla, které se staly inspirací k pojmenování nádob, jsou orgány dutiny břišní, které opravdu sloužily jako bezpečné zásobníky tekutin, či břicho jako takové pro podobu tvaru, sr. skt. *udāra-pātra-* „žaludek sloužící jako nádoba“ [Bṛhad Āraṇyaka Upaniṣad 5] : *udāra-* „břicho“; lat. *ventriōsus* „břichatý hrnec“ : *venter* „břicho“; lat. *uter*, gen. *utris* „měch“ : *uterus* „břicho, lůno“; lit. *vėderas* „střevo, žaludek, dutina břišní“ : stsl. *vědro* „vědro“; csl. *lonъць*, bulh. *lonec*, sch. *lōnac* „hrnec“ : csl. *lono* „lůno“ aj. (Buck 1949,

342; de Vaan 2008, 647). Za pozornost stojí též, že z 20 lexémů zde analyzovaných se slovanský materiál objevuje v 13 případech (##2, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20), ale jen dva z nich (##12, 13) představují původní, nepřejaté formy. Cizí pojmenování nádob se do slovanských jazyků nejčastěji dostávají prostřednictvím středo- či starohornoněmčiny (5x), plus jedenkrát oklikou přes maďarštinu (#16), a jednou též přímo z góštštiny (#8). Ve třech případech jde o turecké výpůjčky, z toho jednou zřejmě přes novořečtinu. V jediném případě (#14: „číše“) se předpokládá íránský původ. Sémantické pole „nádoby“ je podstatně bohatší a jeho seriózní etymologická analýza by si vyžádala nejméně jednu samostatnou monografii. Ale i tento ilustrativní příspěvek dokumentuje, jak slibný potenciál se zde nabízí v perspektivě lingvistické archeologie.

Příloha

Zásadní informaci o sběru jantaru ve východním Pobaltí přinesl na konci 1. st. po Kr. Tacitus ve spisu *Germania*, §45:

sed et mare scrutantur, ac soli omnium sucinum, quod ipsi glesum vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. nec quae natura quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum compertumve; diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. ipsius in nullo usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. sucum tamen arborum esse intellegas, quia terrena quaedam atque etiam volucra animalia plerumque interlucent, quae implicata humore mox durescente materia clauduntur. fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim, quae vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur ac vi tempestatum in adversa litora exundant. si naturam sucini admoto igne temptes, in modum taedae accenditur alitque flammam pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve lentescit.

„{Kmeny aestijské, tj. Baltové} ale také moře prohledávají a ze všech jediní sbírají v mělčinách i na samém pobřeží jantar, u nich **glesem** zvaný. A jakožto barbari neptali se a nevyzkoumali, jaké je přirození a jakým postupem vzniká; ano, povaloval se dlouho prostřed ostatních věcí mořem vyvržených, až přepych náš mu zjednal jméno. Sami ho k ničemu neužívají; hrubý se sbírá, nezpracovaný se vyváží, a podivují se ceně zaň vyplácené.

Jest přece znáti, že jantar je pryskyřice stromová, protože v něm nezřídka všelijaký hmyz pozemní a také okřídlený prosvítá, jenž byl látkou tekutou zachycen a potom ve hmotě tuhnoucí uzavřen. Myslím si tedy, že nad míru úrodné lesy a háje tak jako v dalekých krajinách na východě, kde prýští kadidlo a balšám, jsou i na ostrovech a zemích na západě; a pryskyřice paprsky blízkého slunce vyloučená a rozpuštěná stéká do nejbližšího moře a bývá silnými bouřemi na břehy protější vyplavena. Zkoumáme-li přirození jantaru nad ohněm, vzplane jako louč a hoří plamenem smolným a vonným; potom tuhne jakoby ve smůlu nebo pryskyřici.“ [překlad Rudolf Schenk 1909, s. 61–62].

Zkratky

Aiol. aiolský dialekt řečtiny, alb. albánský, ang. anglický, aram. aramejský, arm. arménský, av. avestský, br. běloruský, bret. bretonský, bulh. bulharský, csl. církevněslovanský, č. český, čaghataj. čaghatajský, dluž. dolnolužický, dn. dolnoněmecký, egypt. egyptský, fén. fénický, fr. francouzský, gal. galský, germ. germánský, gót. gótský, hebr. hebrejský, het. hetitský, hluž. hornololužický, ie. indoevropský, ir. irský, írán. íránský, it. italský, kašub. kašubský, kat. katalánský, kazaš. kazašský, khot. khotanosacký, klín. klínopisný, korn. kornský, lat. latinský, lit. litevský, lot. lotyšský, luv. luvijský, maď. maďarský, mak. makedonský, n- novo-, něm. německý, p- pra-, perf. perfektum, pers. perský, pl. plurál, plb. polabský, pol. polský, prov. provenzálský, prus. pruský, r. ruský, rum. rumunský, ř. řecký, samar. samaritánský, sev. severský, sch. srbochorvatský, skt. sanskrt, slk. slovenský, sln. slovinský, sogd. sogdijský, sr. srovněj, st- staro-, sthn. starohornoněmecký, stř- středo-, střdn. středodolnoněmecký, stsl. staroslověnský, syr. syrský, šp. španělský, tatar. tatarský, tur. turecký, ugar. ugaritský, ukr. ukrajinský, véd. védský sanskrt, velš. velšský.

LITERATURA

- AED = Steingass, F. 1988. *A learner's Arabic English Dictionary*. Delhi: Gaurav.
- ADAMS, D. Q. 2013. *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged*. Amsterdam-New York: Rodopi.
- BAILEY, H. 1979. *Dictionary of Khotan Saka*. Cambridge: University Press.
- BEEKES, R. & VAN BEEK, L. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden-Boston: Brill.
- BROCKELMANN, C. 1908. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I. Band. Berlin: Reuther & Reichard.
- BUCK, C. D. 1949. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago - London: University of Chicago Press.
- DUL = del Olmo Lete, G. & Sanmartín, J. 2003. *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*. Translated by W. G. E. Watson. Leiden-Boston: Brill.
- ESIJ = Rastorgueva, V. S. & Edel'man, D. I. 2000-2011. *Etimologičeskij slovar' iranskich jazykov*, I-IV. Moskva: Vostočnaja literatura.
- ESJS = Havlová, E. & Erhart, A. (eds.) 1989f. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 1-16. Praha: Academia.
- ESSJ = Trubačev, O. N. (ed.). 1974f. *Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov*, 1-30. Moskva: Nauka.
- EWAI = Mayrhofer, M. 1986-2001. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, I-III. Heidelberg: Winter.
- FRISK, H. 1979. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I-III. Heidelberg: Winter 1973-1979.
- HAL = Koehler, L. & Baumgartner, W. 2001. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Translated by M. E. J. Richardson. Leiden - Boston - Köln: Brill.
- HULD, M. E. & MALLORY, J. P. 1997. Pot. In: *Encyclopedia of Indo-European Cultrure*. London and Chicago, 443-446.
- KEWA = Mayrhofer, M. 1956-1980. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I-IV. Heidelberg: Winter.
- KLEIN, E. 1987. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language*. New York - London: Macmillan.

- KLUGE, F. & SEEBOLD, E. 1999. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin - New York: Walter de Gruyter.
- KROONEN, G. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden - Boston: Brill.
- LIV = RIX, H. (ed.). 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Reichert.
- MACHEK, V. 1968. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- MALLORY, J. P. & ADAMS, D. 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford: University Press, 239-241.
- MANN, S. E. 1984-1987. *An Indo-European Comparative Dictionary*. Hamburg: Buske.
- ME = Mühlenbach, K. (ed. J. Endzelin). 1923-1925. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*, I. Band. Riga: Lettische Bildungsministerium.
- MELCHERT, H. C. 1993. *Cuneiform Luwian Lexicon*. Chapel Hill: Lexica Anatolica 3.
- MEYER-LÜBKE, W. 1935. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter.
- NIL = Wodtko, D. S. & Irslinger, B. & Schneider, C. 2008. *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Winter.
- POKORNY, J. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern - München: Francke.
- PRONK-TIETHOFF, S. 2013. *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*. Amsterdam - New York: Rodopi.
- REJZEK, J. 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- ROSÓL, R. 2013. *Frühe semitische Lehnwörter im Griechischen*. Frankfurt am Main: Lang.
- SCHENK, R. (překlad). 1909. *Cornelius Tacitus: Germanie*. Praha: Otto.
- SCHRADER, O. & NEHRING, A. 1923-1929. *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*, I-II. Berlin - Leipzig: Walter de Gruyter.
- TACITUS, C. 1900. *De origine et situ Germanorum liber*. Ed. by Henry Furneaux, Clarendon Press. Oxford. <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0083>>
- TISCHLER, J. 2001. *Hethitisches Handwörterbuch*. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 102.
- DE VAAN, M. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- VASMER, M. 1986-1987. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I-IV. Transl. by O. N. Trubačev. Moskva: Progress.
- Wb. = Erman, A. & Grapow, H. 1971. *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Bd. I-VI. Berlin: Akademie-Verlag.

Tato studie byla sepsána pod záštitou grantu č. P406/12/0655 Grantové agentury České republiky.

Václav Blažek

Ústav jazykovědy a baltistiky

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, BRNO

Česká republika

blazek@phil.muni.cz